

DŮSTOJNOST ČLOVĚKA A ŘEČ BIBLICKÉ REFLEXE V DÍLE BOŽENY KOMÁRKOVÉ

Pavel Keřkovský

HUMAN DIGNITY AND THE LANGUAGE OF BIBLICAL REFLECTION IN THE WORK OF BOŽENA KOMÁRKOVÁ. Božena Komárková is one of those thinkers who have made a major contribution to the dialogue between philosophy and theology. Through interpreting selected biblical texts she arrived at the conclusion that some biblical authors/speakers made use of legal rationality and terminology in order to proclaim God's working in this world. The consistent use of legal terms (justice, covenant, grace, filiation, law, debt, redemption, forgiveness, etc.) is to be found in narratives, sayings, songs, parables, and in the torah. It is therefore possible to talk of a rational language of the law/justice, which in its rationality is comparable with philosophical language, inspired by mathematical-geometrical logic, i.e. it is similarly functional and paradoxically also imperfect, because it makes use of human metaphors.

Komárková is convinced that the biblical language of the law/justice is more appropriate for expressing God's justice precisely because this language makes use of anthropomorphic metaphors that transcend the possibilities of the legal and philosophical methods of expression. The categories with which it transcends the boundaries of these two forms of expression are mercy and divine love.

We do not come closer to God through the use of metaphors, but thanks to them we do become worthy partners in the dialogue with God. We become people who respond responsibly, and who paradoxically receive as a gift the promises and rights that we are to give to ourselves and to others. It is because of this that our existence has a historical dimension and is played out in this world, and not in some intellectual or social ghetto. Thanks to Christ dignity is offered to all – even to those outside the church. Komárková is convinced that it is this mercy that Christians have to talk about and have to pray for it to become a reality through their lives.

*Skrze smlouvu s Hospodinem se stal člověk subjektem práva
a na tom je založena lidská důstojnost.¹*

I. teologická řeč zákona/práva a řeč práva

Česká filosofka – Božena Komárková (1903–1997) – na počátku padesátých let 20. století připomenula, že bibličtí autoři/mluvčí² v určitých literárních útvarech biblického kánonu využívali termíny, které byly běžně

¹ Komárková, B., Dvojitý zákon, in: Sekularizovaný svět a evangelium, s. 116.

užívány v **právně-soudní i hospodářské sféře** Izraele, a tak vytvořili specifickou teologickou řeč, kterou můžeme označit za **teologickou řeč zákona/práva**.³ Budeme nadále užívat tohoto označení, ač autorka sama tohoto sousloví neužívala. Ona sama mluvila o **právních termínech a řeči bible**. Její analýza řeči bible však dokazuje, že šlo o promyšlené užití určitých právních termínů více autory. Nejde tedy jen o náhodný výskyt několika termínů, proto smíme legitimně hovořit o teologické řeči zákona/práva.

Termíny jako smlouva, vykoupení, vina, dluh aj. byly běžně užívány v právní i hospodářské oblasti běžného života. Je tedy pozoruhodným myšlenkovým výkonem, že bibličtí autoři/mluvčí si zvolili tyto termíny pro popsání **zbožnosti jedince i zbožnosti celého Izraele**.⁴

Autorčiným prvotním zájmem nebyla lingvistická analýza biblické řeči, spíše ji zajímala vhodnost této řeči pro zvěstování **evangelia**.⁵ Evangelium interpretovala jako vyhlášení amnestie pro člověka, tedy pro všechny lidi bez rozdílu. Vážila si biblického způsobu vyjadřování, protože byla přesvědčena, že právě pomocí tohoto **racionálního řádu řeči** je možno ustavit podmínky pro pochopení důstojnosti a svobody člověka i v moderní době. Nepochybovala o tom, že kromě teologicky transformované řeči zákona/práva existuje v biblickém kánonu také ryze **právní řeč**, jak nám ji zachovávají soubory zákonů a nařízení – právně-soudní kazuistika. Touto konkrétní formou řeči práva se zabývala jen poměrně málo. Více ji zajímala „metarovina“ práva, tedy reflexe, která použila právní termíny jiným způsobem, než k formulaci právních nařízení pro jednotlivé případy. Zajímala ji teologická řeč práva/zákona, jak ji v biblickém kánonu nacházíme např. v Desateru,⁶ v Blahoslavenství⁷ nebo starozákonních či novozákonních podobenstvích a vyprávěních, popř. některých žalmech a prorockých písních.⁸ Komárková svou reflexí tedy nepokračovala v roz-

² Rendtorff, Rolf, Hebrejská bible a dějiny, Úvod do starozákonní literatury, Vyšehrad 1996, Das Alte Testament – eine Einführung, Neukirchener–Vluyn 1988, s. 109 (zde nalezneme zdůvodnění, proč je vhodné užívat sousloví autor/mluvčí či mluvčí/autor).

³ Komárková, B., Přírozené právo a křesťanství, in: Sekularizovaný svět a evangelium, s. 22–23.

⁴ Komárková, B., tamtéž, s. 22–23. Komárková, B., Nebudeš mít bohů jiných, in: Sekularizovaný svět a evangelium, s. 127–131.

⁵ Komárková, B., Přírozené právo a křesťanství, tamtéž, s. 23.

⁶ Ex 20,2–17; Dt 5,6–21.

⁷ Mt 5,3–10

⁸ Ž 15; 24; 99; 111 aj. Iz 1,21–28; 2,1–5; 5,1–7 aj.

víjení *starozákonních formulací trestního práva*, v centru jejího zájmu nestála analýza řeči *nábožensko-právních pravidel a nařízení, jako např.:* „Kdokoli z Izraelců i z těch, kdo budou v Izraeli přebývat jako hosté, by daroval Molekovi někoho ze svých potomků, musí zemřít; lid země ho ukamenuje“ (Lv 20,1–2). Svou reflexí pokračovala v tom, co promýšleli bibličtí autoři/mluvčí, když teologickou řečí zákona/práva vyprávěli o spravedlnosti, tj. o správném vztahu k Bohu i k lidem v průběhu časů.

Na základě analýz řečeného smíme resumovat, že Komárková se zabývala teologickou řečí zákona/práva, která se vyskytuje v biblickém kánonu na mnoha místech, např. v klasickém vyjádření „*Hospodinových slov*“: „Já jsem Hospodin, tvůj Bůh; já jsem tě vyvedl z egyptské země, z domu otroctví. Nebudeš mít jiného boha mimo mne.“ (Ex 20,2–3) V citovaném textu jde o **teologickou řeč**, která se dotýká záležitostí **etických i noetických** (Ex 20,4–7), a vyskytuje se v literárních útvech narativních, mudroslovných i poetických.

II. Důstojnost člověka a hranice lidské řeči

Komárková analyzovala **zvěst o lidské důstojnosti** jiným způsobem než činí přirozená teologie. Neupnula se ke klasické teologické myšlence bohupodobnosti (Gn 1,27) jako základnímu předpokladu pro důstojnost člověka. Nehledala **božské prvky v člověku** (svědomí, duši atd.). Nepřibližovala se k Bohu pomocí pseudodionýsijské filosofické tradice, která se stala podloží pro mystické středověké tradice, počínaje Hugem od sv. Viktora. Novoplatónská filosofická cesta jí nebyla blízká. Nebyl to tedy nějaký protestantský resentiment a předsudek (to, co je neuvědoměle před úsudkem), odmítala-li přiblížit se k Bohu mystickou cestou. Nechtěla se věnovat jednomu výhonku křesťanské filosofie, protože její myšlenková orientace se ubírala jiným směrem. Její přístup k problematice řeči a hermeneutice byl určen I. Kantem a novokantovcem E. Cassirerem. Proto po celý svůj filosofický život tvrdila, že se ve věci výpovědi o boží působnosti v tomto světě vždy dostaneme jen k hranicím, které nám nabízí symbol (metafora), nikoli dál. „Lidské možnosti vyjádření nedosahují nikdy dále než k symbolu. Všechno úsilí o vyslovení nevyslovitelného končí jenom změnou výrazu. Přes všechny přírůstek empirického poznání se vzdálenost mezi výrazem a pochopením Božích tajemství nezmenšuje.“⁹ Nevěřila na „filosofické“ či „teologické“ jákovské žebříky k Bohu, nýbrž jako Jákob naslouchala onomu hlasu „odjinud“.¹⁰ Tuto „biblickou“

⁹ Komárková, Pokrok jako víra současnosti, in: Sekularizovaný svět a evangelium, s. 228.

¹⁰ Gn 28,13.

zkušenost rozhovoru – hádání i mlčení, naděje a zaslíbení – zachytila ve vratislavském deníku.¹¹ Autorka nám svým svědectvím nabízí **dialogickou reflexi** – dohadování s Hospodinem. Při čtení rozpoznáváme podobnost jejího hádání a mlčení s dohadováním a zmlknutím či výkřiky biblických postav. Šlo tedy o způsob rozhovoru, jak jej známe z biblických svědectví – o noeticky jinak strukturované setkání s Bohem, než nám nabízí novoplatónsko-mystická cesta.

III. boží „antropomorfní“ působnost

Komárková se ve svých literárních dílech nezabývala mystickým problémem prožitku blízkosti Boží, ani ji nezajímaly metafyzicko-spekulativní důkazy Boha, výsostně se však zabývala problematikou lidské schopnosti vypovědět něco závažného o boží působnosti v tomto světě skrze Krista. Zabývala se samotným nástrojem pro vyjádření zvěsti – teologickou řečí zákona/práva. Soustředila tak pozornost čtenářů na biblické svědectví o „antropomorfním“ **božím přístupu k lidem**, a stejnou měrou také na **lidskou odpověď** na boží vstřícný pohyb vůči lidem.¹²

B. Komárková do značné míry souznívá s K. Barthem právě doceněním antropomorfního způsobu vyjadřování. Barth, v odporu vůči pozici zastávané J. G. Fichtem, razí personální pojetí Boha.¹³ Také Barth hovoří o Bohu jako o zvláštní osobě. Je zvláštní svým vstřícným pohybem vůči lidem. Bůh polidštuje člověka, nikoli naopak. Člověk si nevyváří Boha, nanejvýš bohy. Člověk je Bohem osvobozen od toho, aby si ho představoval jako metafyzickou veličinu. Člověk může a má o Božím působení mluvit pomocí metafor. Podle Bartha pomocí antropomorfních metafor. Člověk pak legitimně a paradoxně popisuje antropomorfními metaforami boží vstřícnost, která se však nedá dokázat již samotnou definicí. Bůh se nedá legitimně popsat jako bytí nebo jako hmatatelný dějinný fakt – bytí svobody. Tak to – oproti Pannenbergovi – tvrdí Theo de Boer.¹⁴ Podobným směrem ukazuje K. H. Miskotte svými odkazy na Jméno.¹⁵

S posledně jmenovanými třemi mysliteli Komárková svůj rozhovor již nevedla, více se zabývala dříve jmenovaným K. Barthem, konkrétně jeho

¹¹ Komárková, Vratislavský deník, Lidská práva, Eman 1997, s. 19–2; s. 23–26; s. 28–29; s. 34.

¹² Komárková, B., Antropomorfismus a chrématomorfismus, in: Sekularizovaný svět a evangelium, s.131–141.

¹³ „Gott ist Ich“ – KD II/I, s.319, viz též tamtéž s. 320

¹⁴ de Boer, Theo, Bůh filosofů a Bůh Pascalův, Eman 2003, s.115–116.

¹⁵ Miskotte, K. H. Biblická abeceda, Eman 1996, s.40n.

pojetím spravedlnosti a státu.¹⁶ Nepouštěla ze zřetele metaforický způsob vyjadřování o Bohu. Uvědomovala si ovšem, že i v tomto případě jde o paradoxně nedokonalý způsob vyjádření, který navzdory všemu může být funkční v určitém kulturně-náboženském ovzduší, a vyjadřuje tedy něco závažného pro určitou dobu.

Proto lze říci, že Komárková si uvědomovala, že v teologickém i filosofickém způsobu vyjadřování, ať užívají kterýkoli druh metafor (antropomorfní nebo metafyzicko-chrématomorfní), vždy jde o nedokonalé způsoby řeči, protože jednotlivé prvky těchto způsobů vyjadřování vyrůstají z dobových představ té které doby a nepramení z nějakých jistých a zajištěných nebo odvěkých či přirozených zdrojů moudrosti. Dějiny lidského myšlení totiž ukazují na dobovou podmíněnost jednotlivých pojetí přirozenosti. Již skutečnost mnoha pojetí přirozenosti odkazuje k rozpoznání, že přirozenost není prvotním a autentickým pramenem, ale je vždy až určitým kulturním výtvozem. Nejde tedy o ryzí pramen, z něhož by tryskalo autentické poznání pravdy.¹⁷

IV. paradoxnost a dobovost – dobovost tóry

Antropomorfní způsob vyjadřování o Bohu se Komárkové jevil po noetické stránce stejně nezajištěný jako kterýkoli metafyzický způsob vyjadřování, v němž je Bůh vybaven metafyzickými atributy věčnosti a neproměnnosti, popř. se projevuje v dějinách nebo je imanentně přítomen v přírodě jako Deus sive natura. Antropomorfní způsob vyjadřování měl pro ni jedinou přednost v tom, že antropomorfně vyjadřující se myslitel má přece jen určitou šanci, že člověka nezvěcní. Jde o vyjádření pro určitou dobu. Zda bude ještě toto vyjádření funkční i zítra, to zůstává otázkou pro každou generaci, která přichází, a o něco jí jde.

Antropomorfní způsob vyjadřování může člověka povzbudit k tomu, aby se stal partnerem rozhovoru s oním hlasem „odjinud“. Člověk, využívající antropomorfní metaforiky, která souvisí s lidskými vztahy, jak se jich dotýká právě právní řeč, má tedy jedinou výhodu, či zaslíbení, že si konkrétně uvědomuje dobovost a funkčnost tohoto způsobu vyjadřování. Netrpí předsudkem, že se již dobral k nadčasově dobrému a ideálnímu poznání, s kterým lze rozřešit všechny problémy.

Vědomí paradoxnosti a pohoršlivosti antropomorfního vyjadřování o boží působnosti činí filosofii Boženy Komárkové blízkou křesťanské te-

¹⁶ Komárková, B., Reformace a moderní stát, in: Lidská práva, Eman 1997, s. 55–56.

¹⁷ Komárková, B., Lidská práva a křesťanství, in: Lidská práva, Eman 1997, s.80; Přirozené právo a křesťanství, in: Sekularizovaný svět a evangelium, s.18–26.

ologii, která se více než na filosofické metafyzice orientuje na biblickém způsobu paradoxního vyjadřování – ať již diskursem, narací, písní nebo sentencí.

Zájem Komárkové o řeč zákona/práva vychází z jejího specifického soustředění na biblickou zvěst, a na interpretaci této zvěsti některými reformačními a novověkými mysliteli. V biblickém světě, v určité části reformační teologie, a u některých biblistů 20. století má **zákon (tóra)** závažné postavení. Obecně musíme nyní konstatovat, že zákon v biblickém způsobu vyjadřování nemusí vždy vyjadřovat jen imperativ a nemusí být použit jen pro právní řeč právně-trestních případů. Výsostně tato charakteristika zákona platí o tóře. Tóra je v biblickém kánonu nejprve *slovo kněze* (Jr 18,18), které má směřodadnou úlohu – stává se *naučením* (Ag 2,11–13). Podobnou závažnost má i *slovo proroka* (Ag 2,14–19; Iz 1,10–17) – jde o **prorockou tóru**.¹⁸ V reformační teologii **zákon** kromě *hrozby* (usus politicus legis) a *obvinění* (usus elenchthicus legis) přináší také příslib a ukazuje *směr* životní cesty pro zbožné – naučení (usus didacticus legis).¹⁹ Tento třetí rozměr zákona vykazuje i *slovo Vzkříšeného adresované učedníkům*: mají učit všemu, co jim přikázal.²⁰ Známá slova Vzkříšeného, často užívaná jako křestní formule, je tedy vlastně tóra Vzkříšeného. Z výše uvedených biblických míst vysvítá, proč má zákon/tóra pro autorku kladné předznamenání, tak jako pro nizozemského teologa K. H. Miskotteho.²¹

V. řeč premoderní ekonomiky

V osmdesátých letech 20. století americký teolog M. D. Meeks objevil v biblickém kánonu řeč „**premoderní ekonomiky**“:²² Jeho kniha dosvědčuje, že on sám nepodléhá ekonomickým teoriím 19. či 20. století, a nekládá do textu myšlenku moderní ekonomie. Podrobně stopuje starově-

¹⁸ Wildberger, Jesaja I, 1980, Neukirchener Verlag, s.36. Iz, 1,10: „Slyšte slovo Hospodino, sodomští náčelníci, naslouchejte naučení (tóra) našeho Boha, lidé gomorský.“

¹⁹ Kalvín, Instituce, Praha 1951, s.51n. Fuchs, Eric, Stucki, P. A., Au nom de l'Autre, Labor et Fides, Geneva 1985. Pöhlmann, H. G., Compendium evangelické dogmatiky, Mlýn, Jihlava 2002, 28n. Pöhlmann sice v pozn. poznamenává, že pro Calvina je tercius usus legis nejdůležitější funkcí zákona a odkazuje do Instituce II,7,12, ale ve výkladu pak již sleduje jen luterskou tradici, kalvinistickou nezkoumá.

²⁰ Mt 28,20 – tato tóra má také rys zaslíbení – „A aj, já s vámi jsem po všechny dny až do skonání světa. (Mt 28,20) Zde připojené Amen není užito náhodně nebo z liturgického stereotypu. Jde o potvrzení řečeného.

²¹ Miskotte, K. H., Wenn die Götter schweigen, München 1963, Kaiser Verlag, 231–248.

²² Meeks, M. Douglas, God the Economist. The Doctrine of God and Political Economy, Philadelphia, Fortress 1989, s. 29n.

ké pojetí vlastnictví a boží spásy, které mají vliv na sociální a vlastnické vztahy Izraele. Lze Meeksovi přitakat a připustit příbuznost biblické řeči „teologické ekonomiky“ s „teologickou řečí zákona“? Obě dvě teorie – Meeksova i Komárkové – vznikly nezávisle na sobě. Oba dva řady řeči („řeč premoderní teologické ekonomiky“ i „teologická řeč zákona/práva“) společně užívají některých termínů: výkupné, smlouva, důvěra, dluh, Hospodář/Hospodin atd. Meeks svým svěžím interpretačním pokusem kongeniálně potvrdil *oprávnění autorky hovořit o vhodnosti právní terminologie* pro vysvětlení základních **vztahů mezi Bohem a člověkem, i lidmi navzájem**.

Koncept „premoderní ekonomiky“ nelze smést ze stolu také kvůli křesťanským **církevním otcům**, kteří hovořili o boží ekonomii, a také ji chápali podobným způsobem jako někteří starověcí bibliční autoři/mluvčí, když hovořili o boží spásy, o božím vysvobození – když vyprávěli exodický příběh. Meeks vystihuje totiž ten rys biblického přístupu ke skutečnosti, který vystihuje boží zájem o tento svět – vysvobození a spásu Izraele. Pro náš účel nemusíme sledovat Meeksovy argumentační kroky. Zůstaneme u *konceptu Komárkové*, který je zřejmě širší, protože zahrnuje kritiku i docenění nejen sféry **ekonomické**, ale i roviny **kultické a noetické**.

VI. teologická transformace intelektuálních návyků mýtu i filosofie

Komárkové nešlo o zpřítomnění starozákonní kazuistiky, ani o větší důraz na respektování autority Desatera. To by bylo málo. Bible totiž zná více desater (Ex 20; Dt 5; Ex 34; Ž 15; Ez 18,5–9 aj.). Bibliční autoři/mluvčí označují knihu Deuteronomia – včetně příběhů – za tóru, zákon. *Tóra získává charakter naučení – životní směrnice*.²³ Autorce nešlo o zvýraznění legislativní tradice, ale o zhodnocení a využití teologické řeči zákona/práva.

Někteří bibliční autoři/mluvčí **využívají** starověkou právní terminologii, a vědomě ji **přetvářejí, tj. teologicky s ní pracují**. Jde jistě o jiné pojetí teologie, než měl na mysli filosof Platón, který jako první užil tohoto termínu. Nejde o historiky o bohu či bozích. Teologie v starozákonním podání vytváří vyprávění – teologie ve Starém zákoně likviduje mýtus, což je podle S. Daňka a M. Mrázka status nascendi teologie. Mýtus/rituál (mýtus jako rituální scénář) byl biblickými autory/mluvčími přetvořen na mýtus/vyprávění. Mýtus přestal být rituálem. Jde o transformační myšlenkovou práci, která je promyšlená. Podobnou transformativní práci –

²³ Miskotte, K. H., Wenn die Götter schweigen, s. 235–238.

teologickou práci – vidíme u proroků a učitelů moudrosti, kteří například egyptskou mudroslovnou literaturu neopisují doslovně, ale přetvářejí ji.²⁴ Prorok Izaiáš přetváří „chetitské smluvní formuláře“ pro své zvěstování,²⁵ podobně dává novou náplň termínu svatosti.²⁶ Smíme proto označit způsob vyjadřování u některých biblických autorů/mluvčích za **teologickou řeč zákona/práva**, aniž bychom následně chtěli budovat nějaké nové odvětví *právní vědy*, popř. revitalizovat středověké *kanonické právo a jurisdikční návyky* gregoriánské reformy (11. st.). Revitalizací gregoriánské právní reformy církve bychom šli opačným směrem než bibliční autoři/mluvčí nebo *reformace*. Komárková naopak ocenila reformační myslitele, že *vyvázali protestantské církve ze svírajícího krunýře středověké jurisdikce*.²⁷

Komárková upozorňuje, že bez vlivu biblické řeči by k takovému osvobození v křesťanské teologické tradici možná ani nedošlo, protože starověká i středověká křesťanská teologie přebírala termíny a motivy z řecké filosofie a trpěla také tím, čím **řecká filosofie: neměla dostatečné myšlenkové nástroje** pro rozpojení roviny **ontologické a etické**. Vliv biblického způsobu myšlení na křesťanskou teologii vystopovala Komárková v teologické práci **Aurelia Augustina**. Bez jeho přispění by v křesťanské teologii nedošlo tak brzy k tomu, co fakticky ovšem nalézáme již v biblickém kánonu – k *rozlišení bytí a zákona – roviny ontologické a etické*.²⁸ Evropská filosofie a teologie, inspirované antickou filosofií, by setrvaly u *přirozeného pojetí práva* a nebyl by důvod, aby se začalo *rozlišovat* mezi **tím, co je a tím, co být má, a co je paradoxním zaslíbením (nikoli však již hotovou nebo ideální skutečností)**. Stát by nadále byl chápán jako „inkarnace práva, konformujícího všechny občany k jednotě řádu“.²⁹ Zůstali bychom u pojetí zákona řeckých sofistů, rétorů i filosofů, za které to velmi pregnantně vyjádřil Démosthenes: „Je třeba poslouchat zákona, neb je vynálezem a darem božím.“³⁰

Komárková upozornila,³¹ že díky Augustinovi se mohlo postupně rozvinout *jiné pojetí zákona, státu, jedince* než byla schopna nabídnout antic-

ká řecká i římská vzdělanost, proto zrod novověké demokracie vidí v součinnosti biblické tradice s antickou – řeckou. Anglosaské pojetí práva i královské instituce odkazuje k biblickému chápání těchto závažných lidských institucí.³² Bibliční autoři/mluvčí pomocí narácí, písní i sentencemi „vyzývají“ k věrnosti smlouvě Hospodinově – smlouvě obnovené Kristem v jeho krvi. Hospodin uzavírá smlouvu s odpovědným partnerem. Samotná smlouva předpokládá odpovědnost a důstojnost jedince i celého společenství: Izraele.³³ Proto smíme říci, že bibliční autoři/mluvčí přinášejí specifické pojetí zákona, státu i jedince.

VII. spravedlnost

Řeč biblických autorů/mluvčích je protkána termíny, které si přivlastnili z řeči práva, a s její pomocí je popisován *vztah člověka k Bohu*, ale *též Boha k člověku*. Bůh není pochopen jako kosmická záležitost, ani jako součást stvoření. Podle autorů/mluvčích se Bůh nechce prokazovat blesky a přírodními úkazy (1Kr 19.11–12). Je-li však možné něco z jeho aktivity popsat, pak jsou k tomu nejhodnější **antropomorfní příměry a řeč zákona/práva**. Proto Bůh většinou není popisován řečí kosmologie, ale převážně pomocí termínů, která popisují mezilidské vztahy, právně strukturovanými poměry. *Teologické zpracování právní terminologie* je pokusem o projasnění lidských vztahů, a do jisté míry i kultu. Také pojem **boží spravedlnosti** není pochopen jako právně – trestní záležitost, nýbrž jako teologické vyznání o boží milosti (Kain je omilostněn – Gn 4,1–16; Bůh není mstivý soudce – Oz 11,7–11). Proto v určité části *prorocké zvěsti je Bůh pochopen jako ten, kdo zve jiné bohy na soud*, aby se vyjevila jejich pravá podstata (Iz 41,21–29). V návaznosti na *některé starozákonní proroky* Komárková na závěr svého života ztotožnila *spravedlnost s milosrdenstvím*.³⁴

Socialita člověka se díky právní (a-kosmické) terminologii stává předmětem reflexe, aniž by byl pominut vztah člověka k Bohu. Prorok vyjevuje pojetí **spravedlnosti**, která představuje pravý vztah k Bohu i k lidem. Z boží strany se projevuje jako **milosrdenství**. *Spravedlnost není pochopena jako respekt k ontologicky daným společenským rozdílům*. Podobně

²⁴ von Rad, G., Weisheit in Israel, s.100.

²⁵ Wildberger, Jesaja I, tamtéž, s. 11.

²⁶ Kraus, Hans-Joachim, Theologie der Psalmen, Neukirchen-Vluyn : Neukirchener, 1979, s.49–50.

²⁷ Komárková, B., Reformace a moderní stát, in: Lidská práva, s. 56.

²⁸ Komárková, B., Obec Platónova a Augustinova, s. 24–27.

²⁹ Komárková, B., Obec Platónova a Augustinova, s. 64.

³⁰ Kysela Jan, Právo na odpor a občanská neposlušnost, Brno 2001, Doplněk, s. 25.

³¹ Komárková, B., Obec Platónova a Augustinova, s. 35; 65–66.

³² Komárková, B., Intelligence a její funkce, in: Sekularizovaný svět a evangelium, Brno 1992, s. 30–31.

³³ de Boer, Theo, Bůh filosofů a Bůh Pascalův, s. 125.

³⁴ Komárková, B., Dies irae – dies misericordiae, in: Přátelství mnohých, Eman 1997, s. 19.

v bibli jednat spravedlivě neznamená povinnost přiznat každému stavu, což jeho jest, respektovat kastovní rozdíly a věnovat se svým věcem. Komárková upozorňuje, že některé mezilidské vztahy jsou popsány přesnými právními termíny (otcovství, synovství), pouze jeden termín *převyšuje všechny kategorie* – **boží láska**, což je centrální téma bible.³⁵ Tedy i Komárková ví o tom, že ani *právními termíny nelze postihnout plně a dokonale boží příběh nabízené spásy, nicméně má mnohé výhody oproti řeči, která činí člověka součástí určité kosmologie, ontologické struktury.*

Některí výrazní bibličtí autoři/mluvčí raději hovoří nikoli o světě, ale o nebi a zemi, z nichž *nevyplývá určitý hierarchický společenský řád.* Ve značné části biblických textů (např. kniha Genesis) záležitosti mezilidských vztahů (mikrokosmos) **nezrcadlí** kosmické pořádky (makrokosmos). Bibličtí autoři/mluvčí popisují skutečnost jiným řádem řeči.

Pro úplnost bychom ještě měli připomenout, že Komárková se nezapojila do filosoficko/teologické diskuse o „hebrejském myšlení“.³⁶ Vytvořila si svou vlastní platformu pro rozhovor s teology i filosofy, na níž prezentovala specifčnost „biblického způsobu vyjadřování“ – jde o **problematiku vzniku a významu lidských práv**.³⁷ O tom svědčí některá sympozia konaná na její počest v Brně či Praze na přelomu 20. a 21. století a některé články. K řádnému akademickému rozhovoru však ještě nedošlo, a její dílo na své zhodnocení stále čeká.³⁸ Autorčin zájem o lidská práva je legitimizován jejím příklonem k evangelijní zvěsti – která též využívá teologickou řeč zákona/práva.

VIII. právní a matematická racionalita

Komárková v dějinách lidského myšlení rozeznává dva základní způsoby interpretace člověka, popř. světa. Jeden způsob vyjadřování charakterizuje jako **antropomorfní**, druhý jako **chrématomorfní**. *Antropomorfní* způsob je blízký starověkým myslitelům a tedy i biblickým autorům/mluv-

³⁵ Komárková, B., *Přirozené právo a křesťanství*, in: *Sekularizovaný svět a evangelium*, s. 23.

³⁶ C. Tresmontant, T. Boman, M. Balabán, J. Barr, K. H. Miskotte, aj. – literatura u M. Balabána, *Hebrejské myšlení*, Praha 1993, Herrmann a synové.

³⁷ Komárková, B., *Původ a význam lidských práv*, SPN, Praha 1990, v této publikaci je obsažena také disertační práce *Obec Platónova a Augustinova*; Komárková, *Lidská práva a křesťanství*, Eman 1997.

³⁸ Komárková, B., *Human Rights and the Rise of the Secular Age*, Eman 2003. Komárková, B., *Gewissen, Widerstand und Toleranz, Leben unter zwei totalitären Regimen*, Münster, LIT Verlag 2002.

čím, a *samozřejmě ho využívá i současný člověk.* Vedle antropomorfního způsobu vyjadřování se postupně stále více prosazuje tzv. chrématomorfní způsob myšlení, který je charakteristický zejména pro značnou část novověkých myslitelů.³⁹

„Chrématomorfismus (chréma = věc, morfé = obraz, tvar) je neobvyklý, ale příléhavý výraz pro skutečnost, že přírodovědné myšlení, které antropomorfismus vystřídalo, převádí naopak věcný výklad přírodní skutečnosti i na člověka. Svět přírodovědy je svět analyzovatelný na jednoduché hmotné elementy, jež v souvislosti se svými vztahy, kauzálně, funkcionálně a strukturalisticky pojímanými, vysvětluje celou skutečnost jako homogenní, jenom kvantitativně diferencovanou. Člověk je stejnorodým článkem téže všeobjímající skutečnosti, podléhá stejným zákonitostem, a liší se od ostatní řady jsoucna jenom složitější vnitřní organizací.“⁴⁰ **Člověk se v chrématomorfně pochopeném kosmu životních souvislostí stává imanentní součástí zákonitého procesu nebo abstraktně chápané skutečnosti** – dle toho, na které teologické či filosofické pozici reflektující stojí. Komárková toto rozpoznání ovšem stupňuje vyjádřením, že člověk chrématomorfně uvažující nakonec ztrácí možnost zrušit cokoli z objektivní reality svou vůlí. Chrématomorfismus umožňuje pouze *ovlivňovat*, ale *nedovoluje nic zrušit z objektivní reality*. Ta je povýšena na něco **božského** – řečeno starou terminologií náboženského světa. „Dřívější antropomorfní prozřetelnost byla nahrazena souhrou neosobních sil, působících vlastní zákonitostí a bez zásahu zvenčí, sil, které, vyjádřeny matematickou formulí, dokazují platnost objektivního vztahu skutečnosti, který nemůže být popřen ani zrušen žádnou vůlí.“⁴¹

Matematika s geometrií – nástroje důležité pro myšlení řecké filosofie a v estetických názorech důležité nástroje i pro Augustina⁴² – nejsou pro Komárkovou ideálem, kterým by měl být poměřován celý racionální výkon člověka, ani je *nelze učinit klíčem pro porozumění celé skutečnosti, natož k mezilidským vztahům.* A přesto nelze říci, že nekonvenčním vykročením za ideál matematické přesnosti přestává být autorka filosofkou. **Vedle matematické racionality vidí ještě racionalitu jinou, racionalitu práva.**

³⁹ Komárková, B., *Antropomorfismus a chrématomorfismus*, in: *Sekularizovaný svět a evangelium*, s.131–141.

⁴⁰ Komárková, B. tamtéž, s. 131.

⁴¹ Komárková, B., tamtéž, s. 132.

⁴² Horn, Christoph, *Augustinus*, München, C.H.Beck 1995, s. 58–61.

Autorka se snad ani nikdy podrobně nezabývala mystickými mysliteli, jako je Bonaventura, kteří využívali matematickou racionalitu pro své mystické myšlenkové konstrukce. Zřejmě soustavně nesledovala recepci pythagoreismu v židovské či křesťanské teologii. Zřejmě to nebylo na škodu věci, protože *vliv mystiků na zrod novověkého chrématomorfního myšlení byl a zůstává diskutabilní*.⁴³ Pro naše téma (racionální řeč zákona/práva) stačí, budeme-li sledovat argumentaci Komárkové: „Je-li matematický vztah vrcholným projevem racionality, správnosti a pravého poznání, náleží naopak vůle k iracionálním elementům (prvkům), které pravé skutečnosti neodpovídají. Má-li být člověk jak individuálně tak sociálně pochopen vědecky, je potřebí vyloučit všechny jeho iracionální a subjektivní prvky, poněvadž nejsou schopny převodu na společného jmenovatele. Všecko lidské je potřebí převést na stejný kauzální nebo funkcionální vztah, jako je tomu v jiných oblastech skutečnosti. Pod tímto zorným úhlem byla člověku upřena svoboda jako jeho subjektivní iluze. Fyzikálně-biologický determinismus se stal v rámci tohoto světoobrazu jediným platným vysvětlením lidské skutečnosti.“⁴⁴ Komárková vidí v *teologické řeči zákona/práva možnost k vykročení z determinismu filosofických intelektuálních návyků*, které se v průběhu staletí staly **interpretačním klíčem k pochopení lidských bytostí a mezilidských vztahů**.

IX. dvojí zákon a jednotná teorie věd

V textech B. Komárkové se setkáváme s přesvědčením, že „právo je specifickým řádem lidského světa“.⁴⁵ *Zákon jako normativní ustanovení pro lidské jednání je také plodem určitého kulturního vývoje*. „Pojem zákona má svůj původ v právním světě a odtud se přenesl do oblastí věd.“⁴⁶ Proto Komárková hovoří o **dvojím zákoně** a vidí odlišnosti obou dvou zákonů. Nenavazuje na středověké dvojí pojetí pravdy, spíše jí jde o dvojí popis světa a člověka. Na reflexi předchůdců si uvědomuje dvojí typ zákona. Jeden *organizuje lidskou vůli*, druhý se týká *objektivní skutečnosti*, je „obecným vyjádřením příčinného nebo funkcionálního vztahu mezi určitými jevy objektivní skutečnosti“. Jeden svobodu předpokládá, druhý ji vylučuje a počítá s determinovaností, popř. alespoň se statistickým deter-

minismem v podstatné části své působnosti: „v technickém výpočtu je předem odhadnut praktický efekt“ a také je umožněna relativní disponibilita přírody člověkem.⁴⁷

Komárková se liší od myslitelů ovlivněných pozitivistickým ideálem vědy, jak jej představuje **R. Carnap** a jeho následovníci. Ten *odmítá rozlišovat mezi dvěma pojetími zákona*. Uvědomuje si rozštěpení metodologií a usiluje o **jednotnou teorii věd**. Očekává, že v dohledné době dojde k *sjednocení věd přírodních a duchovnědných*. Metodologům Carnapova typu jde o vytvoření **jedné vědecké metody** a právě filosofie je prý určena k tomu, aby zkoumala obecné základní problémy, které jsou všem vědám společné.⁴⁸ **Komárková** nechce přírodovědě upřít právo na její metodiku hledání. Domnívá se však, že pro etickou reflexi (v tomto smyslu tedy duchovědu) a pro následné lidské jednání je *kontraproduktivní užívat stejnou metodologii jako přírodní vědy*. Pro etiku je podle ní určující to, že **etická reflexe musí počítat s dějinným kontextem** a s paradoxně budoucnostním nárokem pravdy, která má **sociální horizont**. Není dopředu jasné, co se v horizontu skrývá, ale v Bratislavě deník ukazuje k bezmocně mocné přítomnosti Krista – k výzvě **k solidarizaci s marginalizovanými**. Tímto horizontem se teologická řeč zákona/práva radikálně liší od řeči přírodního zákona. Ke konci života autorka tento horizont řeči potvrdila reflexí o transformaci **novozákonní bohoslužby**⁴⁹ – i velice zvláštní a inspirující úvahou o **milosrdné boží providenci**.⁵⁰

Podmíněnost našeho vnímání a tvorby teorií si dnes uvědomují mnozí myslitelé v mnohých odvětvích přírodovědy a mluví o zkušenosti „nesnadno získané“,⁵¹ o způsobu vnímání, který ovlivňuje způsob chápání a vymezení skutečnosti. Také **dějinnost přírody** je dnes záležitostí, s níž se počítá. Nicméně *dějinnost skutečnosti a ovlivnění jejího vnímání prostřednictvím určitého řádu řeči* – to je *noetická záležitost*. Jde o záležitost paradigmatického kumulování a případného přerodu do nového způsobu vnímání a vytváření nové teorie. *Nejde však o vytvoření noetiky*, která by měla nebo mohla **nahradit lidské rozhodování** nějakým subtilním napojením na přirozené, archetypální, kosmické, popř. božské struktury skutečnosti.

⁴³ Patočka, Jan, Aristoteles jeho předchůdci a dědicové, Praha 1964. Kuhn, T. S., Struktura vědeckých revolucí, (Praha 1997), s. 189–190. von Ivánka, Andre, Plato christianus, Praha 2003, s. 373. (von Ivánka hovoří o sekularizaci mystického individualismu).

⁴⁴ Komárková, B., Antropomorfismus a chrématomorfismus, s.132.

⁴⁵ Komárková, B., Dvojí zákon, in: Sekularizovaný svět a evangelium, s. 103.

⁴⁶ Komárková, B., Dvojí zákon, tamtéž, s. 103.

⁴⁷ Komárková, B., Dvojí zákon, tamtéž, s. 104.

⁴⁸ Pešková, J., Vztah ke světu jako celku, in: Základy společenských věd, s. 702.

⁴⁹ Komárková, B., Novozákonní bohoslužba, in: O svobodu svědomí, Eman 1998.

⁵⁰ Komárková, B., Dies irae, dies misericordiae, in: Přátelství mnohých, Eman 1997.

⁵¹ Kuhn, T. S., Struktura vědeckých revolucí, Praha 1997, s. 128–131.

Reflexe není pochopitelná ani se neprojevuje jako volní rozhodování samotné přírody. Reflexi vytváří člověk pomocí své fantazie i vědomí. Najednou si filosof s úžasem (teolog s bázní) uvědomuje přelom v chápání, třeba tak jako Koperník v případě zkoumání Slunce. Přestal ho považovat za planetu. Změna chápání Slunce proměnila slovo planeta i vůči dalším hvězdným objektům, a Koperník mohl začít popisovat smysluplně vesmír. **Kuhn** před uvedeným příkladem z vědeckého světa zmínil ještě obecnější příklad vnímání, aby naznačil proces proměny způsobu vnímání. Popisuje způsob *vnímání dítěte*, které slovo máma přenáší ze všech lidí na všechny ženy, a pak posléze na svou matku a nakonec rozpoznává rozdíl mezi chováním ostatních lidí a jeho matky, která se k němu chová výjimečným způsobem.⁵²

Komárková připomíná, že samotní přírodovědci vidí meze metodologie poznání a určité intelektuální návyky, které ani oni sami nechtějí překročit, a naopak s nimi stále pracují. Přírodovědci neobohacují své způsoby interpretace antropomorfními prvky, že by připisovali rysy „volního“ rozhodování vnímanému objektu. Připomínají-li přírodovědci, že i voda má určitý druh paměti, a že se po určité době vrací do původního stavu, který musela kvůli lidskému zásahu opustit, pak jde jistě o jiný druh paměti, než je paměť rozpomínající se na různorodé záležitosti dějinné či ideální záležitosti. Podle Komárkové přírodovědná věda de facto nejde za souvislosti, které jsou charakteristické příčinnostními vztahy. Pokud věda za ty příčinnostní vztahy vykročí, jako **Fridjof Capra**, pak se vrací ke „starému“ způsobu interpretace světa, jak ho dobře známe z **náboženské antropomorfizace skutečnosti a magie**, tím nemusí ještě *jít o nové pojetí vědy*.

X. zážitek a moderní gnóse

Filosofickou reflexi **Komárková** neopouští napospas *chrématomorfnímu způsobu reflexe*. Do chrématomorfního chápání světa bychom měli zařadit všechny druhy magie a nakonec i noetiku gnóse. Proto též důsledně *heideggerovské „nechat být“ spadá do chrématomorfního způsobu chápání světa i jedince, které s jedinečností a dějinností člověka nemá příliš společné, protože i dějinnost pobytu je vlastně popisována chrématomorfně*,⁵³ *nikoli jako příběh určitého společenství*.

Pokud chápu autorčino pojetí vědy a náboženství správně, pak jí nejde o nové pojetí pravdy, ani nerozvíjí alternativu k Heideggerově kritice aris-

totelské teorie pravdy: *adequatio rei et intellectus*. Nepřiklání se k jeho přístupu „nechat být“, které je nakonec jen jistou symbiózou *chrématomorfního s mysterijním očekáváním* na zjevení. *Pravda se v tomto řádu myšlení již nezískává ze soudu*. Heidegger se odklání od soudu a rozvíjí odemčenost pobytu, pravda se stává existenciálem.⁵⁴ Heidegger odkazuje k *mysteriu odemčenosti*. Odkazuje za filosofický soud, a tedy i za řeč, *odkazuje k zážitku*. Vydává svědectví o tomto *zážitku*. Takové otevření se zjevení se stává filosoficky nezvyklým přístupem. Otevírajícím se, odemykajícím se způsobem – a tedy způsobem blízkým gnósi. Jde o poučení, které se blíží **náboženskému zážitku**, *z něhož jaksi reflexe vyplývá*. Jde o deklarování nového přístupu, o otevírání a očekávání. Člověku pak připadá, že takové otevření se zjevení vykazuje rys spontánního a nenásilného přijímání, že takto vnímající člověk *se nesnaží zmocňovat světa*. Jde skutečně o přístup, který deklaruje jiný přístup, než bylo zvykem u některých ideologů novověku. Otevírající se může doufat, že překoná novověkou metodu *vyslýchání světa, natahovaného na skřipci poznání*, jak to vyhlásil samotný Bacon.⁵⁵ Paradoxním důsledkem odemykajících se filosofů 20. století je, že očekávají nový přístup pomocí nové metody a jiného modu řeči. Nechtějí se již spoléhat na řeč vědy a obracejí se k poetické řeči – jako by jim ta mohla nabídnout něco víc, dodejme: něco víc než vždycky nabízel mýtus, a poetická řeč. Tento obrat Martin Heidegger manifestačně potvrdil ještě posmrtně vydaným prohlášením o bohu, který nás má spasit. Jde zřejmě o novou artikulaci dávného požadavku „necháň být“ ze Sein und Zeit.

XI. právní a přírodovědný zákon

Komárková vidí rozdíl mezi dvěma zákony, mezi *dvěma typy přístupu k lidské reflexi*. Horizontem jedné je *právní zákon*, horizontem druhé je *přírodovědný zákon*. Komárková ovšem nedělí lidské vědy na vědy přírodovědné a duchovědné. Zdá se jí, že rozdělení probíhá v *základnější kategorii* – a tou je **zákon**. Rozdělení na vědy duchovědné a přírodovědné se jí jeví nedostatečné. Jde o zákon *právní – organizující vůli* a zákon *kauzální, matematicko-přírodovědný*. Přiměřenější se Komárkové zdá hovořit o dvou typech zákonů. Různé vědní obory využívají v rámci svých specializací někdy i obojího pojetí zákona. Dokonce jednotlivé směry

⁵⁴ Heidegger, M., tamtéž, § 13; § 44, zejm. s. 256.

⁵⁵ Kopecký, J., Patočka, J., Kyrášek, J., J. A. Komenský, nástin života a díla, Praha 1957, s. 21; s. 96.

⁵² Kuhn, T. S., tamtéž, s. 130.

⁵³ Heidegger, M., Bytí a čas, Praha 2002, OIKOYMENH, §66, s. 363–365.

uvnitř jedné duchovědné vědy mohou využívat zákon způsobem, který se blíží spíše přírodovědnému než právně-teologickému. To se může přihodit určitému směru v psychologii i hlubinné psychologii nebo i teologii, např. středověký tomismus je více určen aristotelským pojetím zákona, než právně-teologickým, ačkoli v analýze viny se Tomáš Akvinský zase více blíží právnímu chápání viny a zákona. Akvinskému ovšem zůstalo zcela uzavřeno biblické pojetí zákona/práva, podobně Martin Luther nikdy neuznal závažnost třetího užití zákona.⁵⁶

Diltheyovo dělení věd (na vědy usilující o porozumění a vysvětlující) není pro Komárkovou dostatečně funkční, proto ho obměňuje a pracuje raději s terminologií „antropomorfismu“ a „chrématomorfismu“ – proto se pak před ní otevírá *smysluplnost teologické řeči zákona/práva*. Souznění s Diltheyem ovšem lze nalézt v jiném směru – v důrazu na význam **jedinečnosti a dějinnosti**. Oba jsou si blízcí v rozpoznání, že pravda nemusí být jen obecná, ale že může být založena dějinnou jedinečností, má tedy **dějinný index** – řečeno s Theo de Boerem.⁵⁷

Právní zákon podle Komárkové *předchází přírodovědné pojetí zákona*. „Zákon ve svém primárním smyslu má původ v osobní vůli a jeho cílem je zasáhnout jinou vůli. Je imperativem a jeho indikativní výraz pro generalizaci přírodních pravidelností je jenom symbolem. Lidská skutečnost také v přírodovědě předchází a antropomorfizuje skutečnost věcnou. Zlidšťuje ji tím, že do ní přenáší představu řádu, racionality, což jsou kvality lidského světa a tak zvládá, co by bylo bez lidského smyslu nesrozumitelné.“⁵⁸

XII. hranice a možnosti teologické řeči zákona/práva

Ani **teologická řeč zákona/práva není samospasitelná**. I tento způsob vyjadřování není uchráněn před nepřiměřenými formulacemi. Tak jako v oblasti práva může dojít k vytvoření nespravedlivého práva, tak v oblasti teologie může dojít k vytvoření **nespravedlivé tóry** – zvrácené řeči (viz biblické pojetí spravedlnosti) – to věděl prorok Izaiáš (Iz 29,13–16). **Zákon jako takový nemá automaticky pravdu na své straně**. Opatrný přístup k zákonu – to je představa pochopitelná v kontextu biblické reflexe o úloze zákona a lidských institucí. Že by mohl být také **nespravedlivý**

⁵⁶ Fuchs, E., Stucki, J. P., Nárok i zaslíbení, s. 98.

⁵⁷ Th.de Boer, Bůh filosofů a Bůh Pascalův, Eman 2003, s.146–147. (nizozemský filosof, který v době socialistické totality – 70. a 80. léta dvacátého století – několikrát přednášel na pražských filosofických bytových seminářích u profesora Ladislava Hejdánka)

⁵⁸ Komárková, B., Antropomorfismus a chrématomorfismus, s. 139.

zákon – to je nepředstavitelná myšlenka v kontextu uvažování, kde dárce zákonů je moudrý vladař nebo božský panovník, nebo tam, kde je podloží zákonů přirozené právo.

Ježíš nechce zrušit ani literku, ale poukazuje na možnost *zvrácenosti zákona, tóry*. Proto připomíná, že je nutné se dívat nově na **zákon o čistotě**. **Ježíš tedy transformuje jádro starozákonní zbožnosti**: neznečišťuje nás již jídlo, předměty a lidé, ale naše myšlenky a slova: „Nic, co zvenčí vchází do člověka, nemůže ho znesvětit; ale co z člověka vychází, to jej znesvěcuje“ (Mk 7,14–23) Toto krátké „podobenství“ (7,17) musí být učedníkům znovu vysvětleno: *Ježíš ruší některé zákony o nečistém jídle*: „Tak prohlásil všechny pokrmy za čisté.“ (Mk 7,19). Podobně Ježíš *transformuje starozákonní příkazy o mezilidských vztazích* „Dvojpříkázáním lásky“ – to je nad všechny oběti a dary (Mk 12,35). Starozákonní proroci (např. Amos i Izaiáš) vědí o tóře, která vyučuje falešně: Iz 1,10–20; Am 5,4–27. Podle Markova evangelia je boží blízkost (panství boží – blízkost království božího) výzvou ke změně myšlení a důvěrnému spolehnutí na zprávu o omilostnění – amnestii. Smíme zvést o boží blízkosti pochopit jako výzvu k stálému naslouchání, tázání a odpovídání. Tak se vždy znovu rodí spravedlnost – pravá zbožnost – správný vztah k Bohu i k lidem.

Racionální řeč práva byla přetřansformována teologickým kontextem a proto má důležitou úlohu a jedinečnost. Teologická řeč zákona/práva nutně nevede k zákonickému svázání člověka sítí pravidel a nařízení. O tom svědčí řeč biblických autorů/mluvčích, ale také mnohých jejich interpretů – biblistů, bez nichž bychom se asi stěžii orientovali v problematice viny, dluhu, svědectví, smlouvy atp.

XIII. nebezpečí přecenění právní racionality

Není nutné přejímat v plném rozsahu argumenty gnostiků, platoniků, některých religionistů,⁵⁹ kteří *odmítají teologickou řeč zákona/práva* s odůvodněním, že **řeč křesťanské církve** v určité době neblahým způsobem **zprávníčtělá**. Mají pravdu v tom, že v určitém období a v určité části křesťanstva došlo k *přecenění práva*, a k *jurisdikčnímu zneužití moci* prostřednictvím církevní hierarchie. Právo bylo zneužito k mocenskému ovládnutí (exkomunikace, odsvěcení kněží, interdikt, prokletí charty svobod, zrušení přísah) papežskou institucí, a následně biskupskými a opatskými úřady, a v průběhu uskutečňování *gregoriánské reformy* i farními úřady. Racionální řeč práva byla vstřebána až gregoriánskou reformou,

⁵⁹ Štampach, I., A nahore nic..., Portál 2000, s. 103, 114.

počínaje 11. stoletím za vydatné pomoci universitních právních fakult a právníckého rozlišování na hříchy *smrtelné* (ad mortem) a *lehké* (venialia).⁶⁰ Na rozdíl od toho je *teologická řeč zákona/práva legitimní součástí biblické tradice* a proto nevníkla do křesťanství až vinou juristicky vzdělaných církevních otců, jako byl církevní otec Tertullian.⁶¹ *Gregoriánská právní řeč a právní věda* skutečně byly pro mnohé věřící v církvi neblahé a pozměnily charakter křesťanství na mnoho staletí.⁶² Proto byla Božena Komárková vděčná reformaci, že „vzala církvi její juristický charakter“.⁶³ *Reformace* tak rozvolnila evropské poměry neblaze sevřené do masivního církevního tělesa – corpus christianum. Šlo o těleso mocensko-hospodářsky i právně pevně strukturované. I **Le Goff** upozornil na neblahé přecenění právnícké terminologie u některých významných teologů, kteří měli vliv na hierarchii církve.⁶⁴ Teologie se tak stala nástrojem církve k ovládnutí duší a svědomí poddaných, robotné vrstvy společnosti. Teologie obratně dodala argumenty, že takový církevní řád je legitimní a Bohem chtěný.

XIV. Legitimita teologické řeči zákona/práva

Komárková upozorňuje na jiný druh řeči, než znalo mocensky organizované křesťanství, na biblickou teologickou řeč zákona/práva. Komárková je přesvědčena, že biblická řeč zákona/práva je klíčem k porozumění starozákonní i novozákonní biblické zvěsti. Je totiž podle ní **důležitým způsobem zvěstování již v biblickém kánonu**. Proto Komárková odkazuje k biblickému způsobu vyjadřování v starozákonních i novozákonních textech. Proto velmi pozorně odlišuje zneužití řeči práva od legitimního využití právních termínů a motivů biblickou a křesťanskou teologií.

Teologicky ztvárněná řeč zákona/práva se stala legitimním způsobem vyjadřování pro biblické i pozdější křesťanské svědky – proto již **valdenští** hovoří o *věrnosti Kristovu zákonu* – podobně **husité a Jednota bratrská**. Věrnost Kristovu zákonu neodvádí člověka od jeho pozemské služ-

by. Nezve ho k pouhému zření a k úniku mimo tento svět. Proto se touto řečí formulovaná zvěst – za určitých okolností – stávala výzvou k **pravé lidské důstojnosti**.

Docenění biblické řeči zákona/práva vysvětluje také, proč Komárková vznik **ideje lidských práv** hledala zejména uprostřed těch společností, která byla *oslovena biblickým způsobem vyjadřování, a vedla ke kritickému pohledu na lidské instituce i člověka*. Pokračování reformačního **docenění zákona** – tory viděla v anglosaské tradici, která se zasloužila na formulaci lidských práv. Lidská práva „ústavně – smluvně“ zakotvená viděla jako důsledek Kalvínovy státně-správní teorie,⁶⁵ kterou recipovali anglosaští teoretikové a uskutečnili později na americkém kontinentě. Proto trvala autorka na *zásadním rozlišování mezi anglosaskou a francouzskou právní kulturou* – a tedy i rozdílným chápáním lidských práv.⁶⁶

Rovněž **Eric Fuchs** a **J. P. Stucki**⁶⁷ se shodují, že lidská práva mají reformační podloží – Komárková jejich kongeniální analýzu přivítala v úvodu českého samizdatového vydání části jejich knihy. Šlo o nečekané potvrzení některých autorčiných tezí, které přišlo od kongeniálních badatelů jako dar na závěr jejího dlouholetého badatelského úsilí ještě před listopadem 1989, před pádem komunismu.

Křesťanská teologicko-filosofická reflexe skutečně nemusí být strukturována „metafyzickými koncepty skutečnosti“, ale naopak smí být určována „**tórickými**“ **vzkazy**, které svědčí o boží bezmocně-mocné přítomnosti v tomto světě. Že z takto pozemsky-dějinného chápání teologicko-filosofické řeči nelze vystavět průzračně systematický chrám dogmatických výpovědí – o tom svědčí dílo autorky. Ale právě tímto spíše „dějinným“ než „spekulativně systematickým“ způsobem reflexe se přiblížila k „*narativní reflexi*“ *biblického kánonu*, **aniž by opustila rovinu teologicko-filosofické reflexe**.

⁶⁰ Le Goff, J., *Zrození očištěnce*, Praha 2003, Vyšehrad, s. 212; jiná klasifikace viz Paul Eugen, *Geschichte der christlichen Erziehung, Antike und Mittelalter*, I, Herder 1993, Freiburg, s. 202.

⁶¹ Kratochvíl, Z., *Studie o křesťanství a řecké filosofii*, Praha 1994, s. 30–31.

⁶² Komárková, B., *Dvojitý zákon*, in: *Sekularizovaný svět a evangelium*, Doplněk 1992, s. 116. Komárková, B., *Přirozené právo a křesťanství*, in: *Sekularizovaný svět a evangelium*, s. 22.

⁶³ Komárková, B., *Původ a význam lidských práv*, s. 87.

⁶⁴ Le Goff, J., *Zrození očištěnce*, tamtéž, s. 212.

⁶⁵ Bohatec, Josef, *Kalvínovo pojetí státu*, Praha 1937, Kalich, s. 20n.

⁶⁶ Komárková, B., *Lidská práva a křesťanství*, in: *Lidská práva*, Eman 1997, s. 74–75.

⁶⁷ Fuchs, E., Stucki, J. P., *Nárok i zaslíbení, samizdat Praha 1989*, s. 87–95.